

РОЗДІЛ V. ПРОБЛЕМИ ІСТОРІЇ ПЕДАГОГІКИ

УДК 929:291.1:378-057(477)

Владислав Вербець

Хмельницька гуманітарно-педагогічна академія,

ORCID ID 0009-0006-9995-908

DOI 10.24139/2312-5993/2023.08-09/175-182

ВАСИЛЬ ЗЕНЬКОВСЬКИЙ: ЖИТТЄВИЙ ШЛЯХ ТА НАУКОВА СПАДЩИНА

У статті розкрито життєві події відомого філософа, богослова, психолога і педагога Василя Зеньковського, уродженця Проскурова. Він закінчив гімназію у Києві, навчався на фізико-математичному факультеті, закінчив історико-філологічний факультет Київського університету. Був головою Київського релігійно-філософського товариства. У 1915 р. захистив докторську дисертацію.

У 1919 р. змушений покинути Україну і емігрувати на Захід. Його філософське вчення включало метафізику, гносеологію та антропологію. Він слідував християнській традиції розуміння світу і людини. Православний світогляд ученого не входив у протиріччя з академічними студіями, не перешкоджав його діалогу з проблем науки з вченими різних країн. Поєднував релігійні погляди на природу психіки, високу оцінку надавав емоційним елементам психіки. У працях показував особливості психічних явищ та їх закономірностей порівняно з явищами матеріального світу.

Ключові слова: релігія, філософія, психологія, педагогіка.

Постановка проблеми. Із здобуттям Україною незалежності стало можливим проведення наукових досліджень, пов'язаних із життям та творчістю відомих на весь світ людей, вихідців із Поділля. Проте в силу політичному режиму (зокрема, політичних репресій на початку ХХ ст.) вони змушені були емігрувати на Захід. На сьогодні можна констатувати про недостатнє розкриття у наукових джерелах такої відомої постаті як Василь Зеньковський.

Мета і завдання. Метою даної статті є розкриття основних життєвих віх Василя Зеньковського та висвітлення окремих наукових доробків ученого як філософа, богослова, психолога і педагога.

Методи. Використано методи аналізу літературних джерел, Інтернет-ресурсів, енциклопедичних видань.

Виклад основного матеріалу. На сьогодні є важливим відродження пам'яті про наших земляків-подільян, які своєю творчістю, науковими доробками збагатили світову скарбницю. До них по праву можна назвати Василя Васильовича Зеньковського.

Життєвий шлях Василя Зеньковського

Василь Васильович Зеньковський народився 4 (17) липня 1881 року в Проскурові (нині Хмельницький) Подільської губернії. Він

був філософом, педагогом, богословом, протопресвітером в юрисдикції Константинопольського патріарху.

Батько – Василь Васильович з 1871 року працював викладачем Проскурівського міського училища, мав чин колезького радника, а у вільний від вчителювання час виконував функції церковного старости. Мати – Лідія Степанівна була теж вчителькою, але у жіночому відділенні того ж училища. Безперечним авторитетом у сім'ї користувався дід – Василь Матвійович, який був священнослужителем Подільської єпархії. Отож, не дивно, що майбутній вчений згодом згадував: «Все дитинство моє було осяяне світлим сяйвом Церкви» (*Бібліотека. Зеньковський Василь Васильович*).

Василь Зеньковський закінчив гімназію у Києві. У гімназійні роки Василь Зеньковський зацікавився творчістю Миколи Гоголя як православного письменника. Василь Зеньковський називав Миколу Гоголя «пророком православної культури».

Чотири роки навчався на фізико-математичному факультеті. У 1909 р. закінчив історико-філологічний факультет Київського університету і був залишеним при університеті для підготовки до професорського вченого звання.

У 1908 році Василь Зеньковський стає одним із засновників і заступником голови, а в 1911 році – головою Київського релігійно-філософського товариства. У 1910-1911 рр. він викладав навчальні дисципліни з філософії та психології на Вищих жіночих курсах. Був директором Київського інституту дошкільного виховання, і з 1910 року – директором Київського товариства з вивчення релігії та філософії.

У 1913-1914 роках перебував у науковому відрядженні в Німеччині та Італії. У 1915 році він захистив у Московському психологічному інституті імені Л.С.Щукіної докторську дисертацію.

З 1916 року Василь Зеньковський стає екстраординарним професором кафедри психології Київського університету. У травні-жовтні 1918 року він був міністром віросповідувань в уряді гетьмана України Павла Скоропадського.

Жовтневий переворот (1917 р.) і згодом за нею Громадянська війна повністю змінили життя вченого.

У травні-жовтні 1918 року В. Зеньковський увійшов до складу уряду УНР гетьмана Скоропадського і обіймав посаду міністра віросповідань. За його ініціативи у цей нелегкий час було скликано Український Собор. Він же порушив важливе питання українізації

богослужіння, зокрема перекладу Біблії і богослужбових книг українською мовою. На той час навіть багатьом церковним ієрархам це здавалося неприпустимим блюзнірством (*Бібліотека. Зеньковський Василь Васильович*).

Восени 1918 року професор В. Зеньковський як почесний гість, був присутнім на відкритті Кам'янець-Подільського українського університету (нині Кам'янець-Подільський національний університет ім. Огієнка) (*Бібліотека. Зеньковський Василь Васильович*).

У 1919 році він змушений був покинути Україну і назавжди емігрувати на Захід. У 1920-1927 роках Василь Зеньковський перебував в еміграції в Югославії, Чехословаччині та США.

Спочатку в 1920 році він емігрував в Югославію – Королівство сербів, хорватів і словенців, де до 1923 року працював професором філософського й богословського факультетів Белградського університету, з 1921 року був членом белградського гуртка преподобного Серафима.

У 1923-1926 роках Василь Зеньковський проживає у Чехословаччині. В ці роки він працює професором, згодом директором експериментальної та дитячої психології у Вищому педагогічному інституті у Празі. У 1923 р. в Берліні вийшла його книга «Психологія дитинства». У цьому ж році на Загально-емігрантському педагогічному з'їзді його обрано головою Педагогічного бюро по зарубіжних російських шкільних справах. У 1923 р. в Чехословаччині пройшов перший з'їзд російської православної студентської молоді і була створена громадська організація «Російський студентський християнський рух» (РСХР) в Прешові, на якому його обрано головою РСХР. Він був також членом братства святої Софії.

У 1926-1927 рр. Василь Зеньковський перебував у США, де вивчав проблеми релігійної освіти.

З 1927 року і до кінця свого життя (1962 р.) Василь Зеньковський проживає у Франції. У ці роки він працює професором кафедри філософії, історії російської філософії, психології та апологетики Свято-Сергіївського богословського інституту в Парижі, у 1944-1948 та 1949-1962 рр. – декан цього інституту. Знаходився в юрисдикції митрополита Євлогія (Георгіївського). У 1933-1938 рр. був старостою Введенської церкви у Парижі. У цей час він засновує Релігійно-педагогічний факультет у Парижі.

На початку Другої світової війни (1939-1940 рр.) Василь Зеньковський знаходився у в'язниці без суду, слідства та звинувачення у французькій тюрмі, а згодом у таборі. Незабаром йому було дозволено повернутися у Париж; переживання в період ув'язнення сприяли прийняттю ним сану священника.

З 22 березня 1942 р. він ієрей, у березні 1942 р. – лютому 1943 р. і в липні 1943 р. – серпні 1962 р. – помічник настоятеля Введенської церкви у Парижі, у лютому-серпні 1943 р. – заступник настоятеля Покровської церкви у Парижі. З 7 січня 1944 року В.Зеньковський став протоієреєм. У 1946 році під час поділу пастви покійного митрополита Євлогія на «промосковську» і «проконстантинопольську», вибрав юрисдикцію Константинопольського патріарха.

Василь Зеньковський заснував Вищі жіночі богословські курси при Свято-Сергіївському богословському інституті. У 1949-1952 рр. він був благочинним приходів Паризького округу, з 7 січня 1955 р. – протопресвітер, з 7 січня 1936 р. – член епархіальної ради, у 1953-1958 рр. – її голова.

У 1948 році йому присуджено науковий ступінь доктор церковних наук.

Василь Зеньковський помер 5 серпня 1962 року у Парижі, похоронений на кладовищі Сент-Женев'єв-де-Буа.

Наукова спадщина Василя Зеньковського

Основні філософські, богословські та педагогічні ідеї Василя Зеньковського знайшли своє відображення в його працях: «Проблема психічної причинності» (Київ, 1914), «Психологія дитинства» (Лейпциг, 1924), «Дар свободи» (Париж, 1928), «Про чудо» (Париж, 1928), «На порозі зрілості» (1929, Париж, 1955), «Проблеми виховання у світлі християнської антропології» (Париж, 1934), «Принципи православної антропології» (Штутгарт, 1953 – німецькою мовою), «Наша епоха» (Париж, 1955), «Апологетика» (Париж, 1957), «М.В.Гоголь» (Париж, 1961), «Основи християнської філософії» (Франкфурт, 1961-1964). Хоча список праць далеко не повний, проте він показує коло професійних інтересів ученого.

Василь Зеньковський – філософ і богослов

Філософське вчення В.Зеньковського включало метафізику, гносеологію та антропологію. Мислитель прагнув слідувати християнській (церковній) традиції розуміння світу і людини. Він вважав, що християнська філософія повинна мати особливу тему, яка

відрізняє її від догматики. «Догматика є філософія віри, а християнська філософія є філософія, яка виходить із віри. Пізнання світу і людини, систематичні відомості основних принципів буття не подані у нашій вірі, вони повинні бути вбудовуваними у вільній творчій нашій праці, але в світлі Христовому» (Зеньківський Василь Васильович, 2002).

Учений звернув увагу на неперервність філософської традиції, що збереглася, незважаючи на неподібність форм, своєрідну єдність на всіх етапах її розвитку. Значну увагу приділяв темі впливу західної думки на філософію. Вважав, що, долучившись до філософської культури Заходу, люди начебто скоротили для себе шлях власного сходження на висоти філософської думки і швидко входили у складну філософську проблематику свого часу.

У ранні роки погляди Василя Зеньковського стали змінюватися – і тут вирішальними для нього були роздуми над поняттям «особистості». Гносеологічний емпіризм, з його зосередженням всіх актів пізнання на емпіричній сфері у людини, – трансценденталізм з його відкриттям подвійного складу знання, – все це відступило перед неминучістю побудови метафізики людини.

Якщо людина залежить від природи, від соціального середовища, то все ж беззаперечним є в ній факт свободи. Але факти свободи коріняться в метафізичній глибині людини і одержують свою творчу силу лише при поєднанні з благодатною допомогою «зверху» – без цього вони безсильні і майже завжди віддають людину у владу зла. Тільки використовуючи богословське поняття «первородного гріха», на думку мислителя, ми можемо зрозуміти одночасно наявність свободи в людині та її обмеженість. Поняття первородного гріха привело Василя Зеньковського до перегляду основних початків метафізики, а згодом гносеології. Без поняття первородного гріха неможливо зрозуміти роздвоєння пізнавальної сили у людини (роздвоєння розуму і серця). Учення отців церкви про необхідність встановлення втраченої єдності людського духу через церкву привело Василя Зеньковського до перегляду всіх філософських побудов в світлі християнства. Сам учений називав свої погляди: «Досвід християнської філософії».

Василь Зеньковський стверджував, що прагнення деяких теологів розтлумачувати всяку діяльність як похідну від Бога і пояснювати все добре в людини виключно діями Бога в ній приводить до акосмізму і okazіоналізму. Цих помилок можна було б уникнути,

признавши існування активних створених субстанцій і активної природи Божественного образу в людині.

Василь Зеньковський – психолог і педагог

У наукових доробках Василя Зеньковського як психолога органічно поєднувалася європейська наука ХХ ст. в усьому розмаїті й складності та вітчизняні духовно-моральні традиції.

Православний світогляд ученого, його активна громадська позиція ніколи не входили у протиріччя з академічними студіями, не перешкоджали його діалогу з проблем науки з психологами і педагогами різних країн. Проте слід відмітити вплив саме морального світогляду Василя Зеньковського на оригінальну інтерпретацію ним результатів наукових досліджень інших учених, а також вплив цього світогляду на підходи до психології в цілому.

Для сучасної вітчизняної науки знайомство зі спадщиною Василя Зеньковського корисне ще й тому, що кожна його робота не «закриває» тему, не пропонує кінцевої відповіді на поставлені у книзі або статті питання. Це завжди запрошення до діалогу, це завжди «відкриття» теми...

Особливого значення учений надавав вивченню психології дитини та підлітка. Зокрема, у його працях «Проблема психічної причинності» (Київ, 1914), «Соціальне виховання, його завдання та шляхи» (1918), «Психологія дитинства» (Лейпциг, 1924), «На порозі зрілості» (Париж, 1929) відображено різноманітні аспекти психічного і психофізіологічного розвитку дітей.

У своїй праці «На порозі зрілості» Василь Зеньковський приходить до висновку, «... що людина побудована взагалі не гармонічно, а ієрархічно. Це означає, що розвиток одних функцій знаходиться у залежності від розвитку інших, що уповільнення або, навпаки, посилений розвиток однієї функції згубно відображається на інших. Є функції первинні, основні, є функції вторинні, похідні. Розвиток людини не дає картини одночасного, ритмічного розвитку всіх сторін її істоти, навпаки, у розвитку людини постійно має місце аритмія, дисгармонічна невідповідність одних сторін іншим» (Осташко, 2005).

У лекціях та науковій роботі Василь Зеньковський намагався поєднати релігійні погляди на сутність і природу психіки з дослідними даними, особливо високу оцінку надавав емоційним елементам психіки. Його магістерська дисертація «Проблема психічної

причинності» (1914) стала своєрідною спробою показати особливості психічних явищ та їх закономірностей порівняно з явищами матеріального світу. Серед основних його наукових праць: «Про соціальне виховання» (1920), «Психологія дитинства» (1924), «Проблема виховання у світлі християнської антропології» (1934) (Вікіпедія. Василь Васильович Зеньківський).

Цікавими є спогади професора В.Ф.Асмуса, який навчався на історико-філологічному факультеті Київського університету, де В.В.Зеньковський читав обов'язкові для всіх філологів курси психології та логіки. «Зеньковський вразив нас вже з перших лекцій, Він не приховував ні релігійної спрямованості, ні ідеалістичного змісту своїх філософських ідей. Більш того. Він був темпераментним пропагандистом цих ідей. ...Читав він із захопленням, місцями натхненно. Спеціальна психологічна ерудиція була великою... Особливість його читань полягала у тому, що він читав психологію як філософську науку. Психологічні теорії та поняття... він доводив до їх філософських принципів, основ і джерел», – згадував В.Ф.Асмус (Вікіпедія. Василь Васильович Зеньківський).

Василь Зеньковський умів розшифрувати або відкрити психологічну цінність, психологічне значення теоретико-пізнавальних вчень. Аналізуючи теорії Дж.Локка, Г.Лейбніца, І.Канта, він відкривав і демонстрував не тільки великих філософів, але і великих психологів, які задали психології теми її майбутніх досліджень.

Висновки. До останнього часу в історії вітчизняної психології залишалися сторінки, які з різних причин відкривати було не прийнято. Як результат цього, імена багатьох учених виявилися «забутими» і тоді здавалося, що назавжди... Але часи змінюються, і сьогодні знову говоримо про тих, чиї праці складають золотий фонд психологічної науки. Серед «забутих» і повернених імен – світле ім'я професора Василя Васильовича Зеньковського.

ЛІТЕРАТУРА

- Зеньківський, Василь Васильович (2002). [Філософський енциклопедичний словник](#). Київ: [Інститут філософії імені Григорія Сковороди НАН України](#): Абрис. (Zenkivskiy, Vasyl Vasyliovych (2002). *Philosophical encyclopedic dictionary*. Kyiv: Grigory Skovoroda Institute of Philosophy of the National Academy of Sciences of Ukraine: Abstract).
- Осташко, Т. С. (2005). [Зеньківський Василь Васильович](#). [Енциклопедія історії України](#): у 10 т. К.: [Наукова думка](#). Т. 3: Е – Й, сс. 353–672 с. (Ostashko, T. S. (2005). *Zenkivsky Vasyl Vasyliovych. Encyclopedia of the history of Ukraine*: in 10 vol. K.: Scientific opinion. T. 3: E - J, pp. 353–672).

- Чайковський, М. Є. (2011). Протопресвітер В. В. Зеньковський. *Матеріали III науково-краєзнавчої конференції «Місто Хмельницький в контексті історії України»*. Хмельницький, сс. 542-547. (Tchaikovsky, M. E. (2011). Protopresbyter V. V. Zenkovskiy. *Materials of the 3rd scientific and local history conference "The city of Khmelnytskyi in the context of the history of Ukraine"*. Khmelnytskyi, ss. 542-547).
- Юхимович, О. А. (2011). В. В. Зеньковський – відомий подільський педагог. *Матеріали III науково-краєзнавчої конференції «Місто Хмельницький в контексті історії України»*. Хмельницький, сс. 547-554. (Yukhimovych, O. A. (2011). V. V. Zenkovskiy is a well-known Podilsk teacher. *Materials of the 3rd scientific and local history conference "The city of Khmelnytskyi in the context of the history of Ukraine"*. Khmelnytskyi, ss. 547-554).
- Зеньковський Василь Васильович. Режим доступу: <https://knu.ua/ua/geninf/osobystosti/zenkovskiy/> (Zenkovsky Vasyl Vasyliovych. Access mode: <https://knu.ua/ua/geninf/osobystosti/zenkovskiy/>).
- Філософська думка в Україні: Біобібліографічний словник. (2002). К., сс. 77-79. Режим доступу: <http://litopys.org.ua/fdm/fdm96.htm> (*Philosophical thought in Ukraine: Biobibliographic dictionary*. (2002). K., pp. 77-79. Access mode: <http://litopys.org.ua/fdm/fdm96.htm>).
- Огородник, І. В., Огородник, В. В. *Історія філософської думки в Україні*. Режим доступу: https://pidru4niki.com/10160520/filosofiya/vasil_zenkovskiy (Ogorodnyk, I. V., Ogorodnyk, V. V. *History of philosophical thought in Ukraine*. Access mode: https://pidru4niki.com/10160520/filosofiya/vasil_zenkovskiy).
- Вікіпедія. Василь Васильович Зеньківський. Режим доступу: https://uk.wikipedia.org/wiki/Зеньківський_Василь_Васильович (Wikipedia. Vasyl Vasylovych Zenkivskiy. Access mode: https://uk.wikipedia.org/wiki/Zenkivskiy_Vasyl_Vasylovich).
- Велика українська енциклопедія. Режим доступу: https://vue.gov.ua/Зеньковський_Василь_Васильович (*Great Ukrainian encyclopedia*. Access mode: https://vue.gov.ua/Zenkovsky_Vasyl_Vasylovich).
- Бібліотека. Зеньковський Василь Васильович. Режим доступу: https://www.cbs.km.ua/?dep=1&dep_up=113&dep_cur=124 (Library. Zenkovsky Vasyl Vasyliovych. Access mode: https://www.cbs.km.ua/?dep=1&dep_up=113&dep_cur=124).

SUMMARY

Verbetz Vladyslav. Vasyl Zenkovsky: life path and scientific heritage

The article describes the life events of the famous philosopher, theologian, psychologist, and educator Vasyl Zenkovsky, a native of Proskuriv. He graduated from a gymnasium in Kyiv, studied at the Faculty of Physics and Mathematics, and graduated from the Faculty of History and Philology of Kyiv University. He was the head of the Kyiv Religious and Philosophical Society. In 1915 he defended his doctoral dissertation. In 1919, he was forced to leave Ukraine and emigrate to the West. His philosophical teachings included metaphysics, epistemology, and anthropology. He followed the Christian tradition of understanding the world and man. The scientist's Orthodox worldview did not contradict his academic studies, nor did it prevent him from dialoguing on scientific issues with scientists from different countries. He combined religious views on the nature of the psyche and highly valued the emotional elements of the psyche. In his works, he showed the peculiarities of mental phenomena and their regularities in comparison with the phenomena of the material world.

Key words: religion, philosophy, psychology, pedagogy.